

Przystanek historia

<https://przystanekhistoria.pl/pa2/tematy/archiwum-ipn/71796,Wieziennictwo-w-Generalnym-Gubernatorstwie-w-zrodlach-z-Archiwum-IPN.html>

Fot. z zasobu IPN

ARTYKUŁ

Więziennictwo w Generalnym Gubernatorstwie w źródłach z Archiwum IPN

OKRES HISTORYCZNY

(1939-1945) II wojna światowa

Autor: PIOTR ROGOWSKI 25.07.2021

Ten artykuł jest tylko skromnym przyczynkiem do tematu „więziennictwo”. Jego celem jest ukazanie w dużym skrócie, jak zbudowany był system więziennictwa w Generalnym Gubernatorstwie, jakie były rodzaje więzień i

zasady obowiązujące przy kierowaniu więźniów do poszczególnych zakładów karnych.

Tekst został uzupełniony informacjami dotyczącymi materiałów archiwalnych, przede wszystkim ewidencji więźniów niemieckich zakładów karnych w Generalnym Gubernatorstwie, a także więzień powojennych, które znajdują się w zasobie po byłej Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce, i które należy uwzględnić podczas kwerendy.

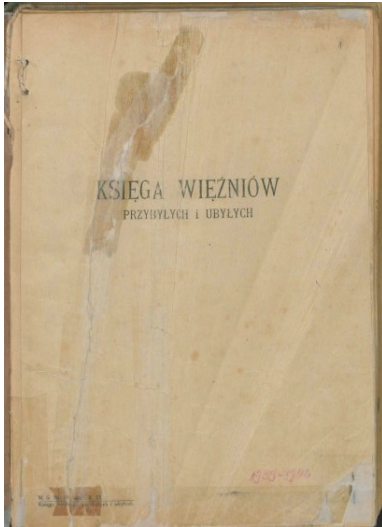
W chwili wybuchu II wojny światowej w Polsce, zgodnie z małym rocznikiem statystycznym za rok 1938, znajdowało się 330 więzień. Rozporządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej z 7 marca 1928 r. zostały podzielone, w zależności od ich pojemności, na trzy kategorie.

Przed okupacją niemiecką

W chwili wybuchu II wojny światowej w Polsce, zgodnie z małym rocznikiem statystycznym za rok 1938, znajdowało się 330 więzień. Rozporządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej z 7 marca 1928 r. zostały podzielone, w zależności od ich pojemności, na trzy kategorie. Do więzień I klasy zaliczano więzienia o pojemności ponad 450 osób. Przeznaczone one były do odbywania kar dłuższych niż 3 lata. Więzienia II klasy to zakłady karne o pojemności od 150 do 450 osób i przeznaczone do odbywania kar pozbawienia wolności od roku do 3 lat. Więzienia III klasy to więzienia o pojemności do 150 osób i te przy Sądach Grodzkich. Tu odbywano kary pozbawienia wolności do jednego roku. W Rozporządzeniu ministra sprawiedliwości z 22 czerwca 1928 r. podano klasyfikację poszczególnych więzień.

Wraz z wybuchem wojny władze penitencjarne wykonały postanowienia o amnestii Prezydenta Rzeczypospolitej z 2 września 1939 r. Załogi więzień wraz z osadzonymi miały zostać ewakuowane na wschód kraju. Ewakuacja przebiegała na początku sprawnie, lecz wraz z szybkimi postępami niemieckiego

Wehrmachtowi i wkroczeniem 17 września 1939 roku na terytorium Rzeczypospolitej armii sowieckiej, więźniowie byli pozostawieni własnemu losowi, a eskorta szukała schronienia na własną rękę. W wielu przypadkach funkcjonariusze więzienni dostawali się do niewoli niemieckiej lub sowieckiej.

**Strona tytułowa książki więziennej
w Tarnowie. Z zasobu IPN**

System penitencjarny GG

Zakłady karne przejmowali Niemcy w różny sposób. W Warszawie przejęto wszystkie więzienia wraz z obsadą i więźniami na mocy umowy kapitulacyjnej. A na przykład więzienie zamojskie znalazło się na pierwszej linii frontu, gdzie Niemcy urządzili punkt oporu przed kontratakującymi żołnierzami polskimi.

Wszystkie jednostki penitencjarne znajdujące się w granicach GG znalazły się pod zarządem niemieckim. Do służby zobowiązani byli powrócić wszyscy polscy urzędnicy i oficerowie policji. Polscy strażnicy więzienni stanowili ponad połowę obsady zakładów karnych.

26 października 1939 r., na podstawie Dekretu podpisanego przez Adolfa Hitlera, utworzono Generalne Gubernatorstwo. Wszystkie jednostki penitencjarne znajdujące się w jego granicach znalazły się pod zarządem niemieckim. Do służby zobowiązani byli powrócić wszyscy polscy urzędnicy i oficerowie policji. Polscy strażnicy więzienni stanowili ponad połowę obsady zakładów karnych. Nie mogli jednak o niczym decydować. Pozostawiono im przedwojenne umundurowanie nakazując jednak zdjąć z czapek polskiego orła, a guziki zamienić na zwykłe. Na mundurach i czapkach noszono symbol PSD – *Polnische Strafanstaltendienst*. Zmieniono nazewnictwo. Część więzień otrzymała nazwę *Deutsche Strafanstalt* (Niemiecki Zakład Karny). Były to placówki m. in. w Warszawie przy ulicy Rakowieckiej, w Krakowie – więzienie sądu specjalnego przy ulicy Senackiej 3 (należy zauważyć, że po roku 1941 r. zaczęto zmieniać nazwę więzień sądowych na Niemiecki Zakład Karny), Przedzielnicy, Tarnowie, Wiśniczu, Białej Podlaskiej, Janowie Podlaskim, Krasnymstawie, Radomiu, Rzeszowie, Kielcach Pińczowie, Częstochowie, Sandomierzu i Piotrkowie Trybunalskim. W więzieniach tych miały być osadzane osoby, które złamały prawo Generalnego Gubernatorstwa i zostały osądzone przez tzw. Sądy Specjalne (*Sondercherichte*), a także przez Sądy Polskie.

№	Imię i nazwisko	№	Wzrost	Waga	Strona
28	Polak Janusz	200	170	60	1
29	Polak Janusz	200	170	60	1
30	Polak Janusz	200	170	60	1
31	Polak Janusz	200	170	60	1
32	Polak Janusz	200	170	60	1
33	Polak Janusz	200	170	60	1
34	Polak Janusz	200	170	60	1
35	Polak Janusz	200	170	60	1
36	Polak Janusz	200	170	60	1
37	Polak Janusz	200	170	60	1
38	Polak Janusz	200	170	60	1
39	Polak Janusz	200	170	60	1
40	Polak Janusz	200	170	60	1
41	Polak Janusz	200	170	60	1
42	Polak Janusz	200	170	60	1
43	Polak Janusz	200	170	60	1
44	Polak Janusz	200	170	60	1
45	Polak Janusz	200	170	60	1
46	Polak Janusz	200	170	60	1
47	Polak Janusz	200	170	60	1
48	Polak Janusz	200	170	60	1
49	Polak Janusz	200	170	60	1
50	Polak Janusz	200	170	60	1
51	Polak Janusz	200	170	60	1
52	Polak Janusz	200	170	60	1
53	Polak Janusz	200	170	60	1
54	Polak Janusz	200	170	60	1
55	Polak Janusz	200	170	60	1
56	Polak Janusz	200	170	60	1

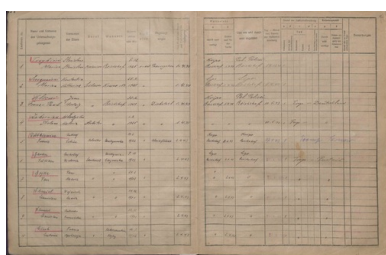
Fragment listy osadzonych w Niemieckim Ciężkim Więzieniu w Nowym Wiśniczu. Z zasobu IPN

GG funkcjonowało około 700 więzień i aresztów. Nie obowiązywały żadne normy, które określałyby liczbę więźniów w zakładach karnych. Wszystkie były przepełnione, a warunki sanitarne, które w nich panowały, urągały podstawowym wymaganiom higieny.

Więźniów osadzano w zależności od zasądzonej kary. Jako przykład można przytoczyć tu miejsca odsiadania kar dla Sądu okręgowego w Jaśle, gdzie skazani z powiatów Baligród Brzozów Bukowsko, odbywali w aresztach w swoich powiatach kary do 6 miesięcy natomiast z powiatów Rymanów i Sanok w Więzieniu Sądowym w Sanoku, kary od 6 miesięcy do 3 lat skazani w ww. powiatów w więzieniu sądowym w Sanoku natomiast kary powyżej 3 lat dla mężczyzn odbywano w Niemieckim Ciężkim Więzieniu w Wiśniczu Nowym, dla kobiet zaś, w Niemieckim Zakładzie Karnym w Tarnowie.

Odbycie kary, szczególnie powyżej 3 lat nie kończyło „procesu resocjalizacji”, ponieważ Służba Bezpieczeństwa mogła zakwalifikować więźnia jako osobę zagrażającą bezpieczeństwu III Rzeszy i wysłać do obozu koncentracyjnego jako więźnia ochronnego (*Schutzhäftling*).

W szczytowym momencie okupacji na terenie GG funkcjonowało około 700 więzień i aresztów. Nie obowiązywały żadne normy, które określałyby liczbę więźniów w zakładach karnych. Wszystkie były przepełnione, a warunki sanitarne, które w nich panowały, urągały podstawowym wymaganiom higieny.

The image shows a fragment of a handwritten list of prisoners. It consists of two pages of a ledger with multiple columns and rows. The text is written in cursive and includes names, dates, and other administrative details. The paper is aged and yellowed.

Fragment listy osadzonych w Niemieckim Zakładzie Karnym w Rzeszowie. Z zasobu IPN

W okresie powojennym system więzień stworzony na obszarze Polski przejęła komunistyczna służba bezpieczeństwa i jednostki NKWD. Więziennictwo w Polsce okresu stalinowskiego działało w zasadzie na

przepisach porządkowych sprzed 1939 r.

W zasobie po byłej Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce zachowało się niewiele zwartych zespołów archiwalnych dotyczących więzień w Generalnym Gubernatorstwie. Do najciekawszych oraz największych należą dwa zespoły: Niemieckie Ciężkie Więzienie w Nowym Wiśniczu (*Deutsches Zuchthaus Neu-Wisnitz*) oraz Niemiecki Zakład Karny w Rzeszowie (*Deutsche Strafanstalt Reichshof*), gdzie znajdują się wykazy więźniów, różnego rodzaju okólniki i zarządzenia. W przypadku więzienia w Rzeszowie zachowała się także niewielka kartoteka osadzonych. W zasobie znajdują się również materiały ewidencyjne zakładów karnych w Tarnowie i Piotrkowie Trybunalskim czy cenne kartoteki: więzienia na Pawiaku oraz przemywane w pudełkach po zapałkach informacje dotyczące osadzonych w więzieniu przy Montelupich w Krakowie przez pracowników Rady Głównej Opiekuńczej. Obie wykonane przez polski ruch oporu. Podczas kwerend należy skorzystać także między innymi z takich zespołów archiwalnych jak *Kommandeur des Sipo und SD* Lublin czy Radom, w których znajdują się m. in. wykazy osób skierowanych do obozów koncentracyjnych.

Wiele interesujących historii, wiele zdjęć i dokumentów znajdziesz [na profilu Archiwum IPN](#)

COFNIJ SIĘ